

Gevaş Mezar Taşları Üzerindeki Kitabelerin Aynı Dönem Kırgız Epigrafisi ile Karşılaştırılması

Hasan BUĞRUL*

öz

Mezar taşları form, bezeme ve üzerlerine hakkedilen yazının içeriği gibi farklı özellikleriyle bir toplumun kültür ve sanatında önemli bir yere sahiptirler. Farklı dış etkenlere karşı uzun süre dayanıklı olmalarının bir neticesi olarak da nesiller arasındaki kültürel bağların sağlanmasında çok önemli bir rol üstlenirler. Gevaş'taki Selçuklu dönemi mezar taşları da bu fonksiyonu bu güne kadar en iyi şekilde yerine getirmiştir. Muhteşem görünüşleriyle ve üzerine işlenen anlamlı süsleme ve kitabeleriyle ziyaretçileri büyük bir etki altında tutmaya devam etmektedirler. Gevaş'ta bulunan Selçuklu dönemi tarihi mezar taşları ile ilgili yapılan "Gevaş Mezartaşları" başlıklı yüksek lisans tez çalışmasında söz konusu olan mezar taşlarının biçimsel özellikleri, üzerlerinde bulunan süslemeler ve kitabelere geniş yer verilmekle birlikte aynı dönem veya daha öncesi farklı Türk mezar taşlarıyla olan bağlantılarına yeterince değinilmediği görülmektedir. Çalışmamızda, Gevaş Mezar Taşları içerik bakımından aynı dönem Arapça yazılı Kırgız epigrafisi ve İslam öncesi Türk Mezar Yazıtlarıyla (Yenisey Yazıtları) ile karşılaştırılmıştır. Farklı etkileşimlerinin yanı sıra, aynı kültür ve inançtan beslememesinin bir sonucu olarak aralarında büyük benzerliklerin olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Gevaş, mezar taşı, kitabe, Kırgız epigrafisi, karşılaştırma

* Dr. Öğr. Üyesi Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van Meslek Yüksekokulu Turizm Rehberlik Bölümü ORCID ID: 0000 0003 1135 9628 E-mail: hbugrul@yyu.edu.tr

Bu çalışma, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TOP danışmanlığında tamamlanmış olan "Gevaş Mezartaşları" başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

Comparing the Incriptions on the Gravestones of Gevaş with the Same Period Kirgız Epigraphy

Hasan BUĞRUL*

ABSTRACT

Gravestones, with different characteristics such as the form, decoration and the content of the inscriptions inscribed on them, have an important place in the culture and art of a society. They also play a very important role in ensuring the cultural ties between generations as they have been resisting different external factors for a long time. The tombstones of the Seljuk period in Gevas have also carried out this function in the best way up to now. With their magnificent appearances and meaningful decorations and inscriptions on them, they continue to make a great impact on visitors. In the post graduate thesis study entitled "The Gravestones of Gevaş", it is seen that although the information related to the formal characteristics, ornaments and inscriptions included on them have been mentioned widely, their links to different Turkish gravestones that belong to the same era or earlier have not been discussed adequately. In this study, Gevaş Gravestones have been compared with Arabic Kyrgyz epigraphy in terms of their content. It is seen that besides different interactions, as a result of being based on the same culture and belief, both epigraphs show great similarities.

Key Words: Gevaş, gravestones, inscription, Kyrgyz epigraphy, compariso

* Asst. Prof. Van Yuzuncu Yil University, Van Vocational High School, Tourism GuideDepartment, ORCID ID: 0000 0003 1135 9628 E-mail: hbugrul@yyu.edu.tr

This study has been done on a post-grade thesis called "Gevaş Gravestones, consulted by Dr. Lecturer Mehmet TOP

1. GİRİŞ

Van ili ve çevresi üzerinde barındırdığı medeniyetler ve bu medeniyetlerin bıraktığı tarihi eserlerle önemli bir yere sahiptir. Bu anlamda, Van'ın Gevaş ilçesindeki tarihi Selçuklu mezar taşları da kültürel mirasımız açısından farklı bir önem taşırlar. Kültür ve sanatın diğer unsurları gibi mezar taşları da farklı etkilenmelere maruz kalabilirler. Bundan dolayı da tarihsel gelişim içerisinde farklı gelenek, görenek, kültür ve inançların izlerini taşımaları muhtemeldir. Bu anlamda, Gevaş Selçuklu mezar taşlarına bakıldığında, Türk-İslam döneminin yoğun etkisi olmakla birlikte, stilize ejder figürü, koç biçimli mezar taşları ve farklı bezemelerin yanı sıra kitabelerdeki "övgü ve yakınma" içerikli ifadelerle İslam öncesi Türk mezar taşı ve defin geleneğinin onlar üzerindeki etkisinin ne kadar çok olduğunu ortaya koyar. (Res.1). İslamiyet döneminde eski Türk kültür ve sanat unsurlarının ne şekilde devam ettiği hususunu Yaşar Çoruhlu (1988: 53) şu şekilde açıklar:

"Türkler İslamiyet'i benimsedikleri zaman, İslamlığı kendilerine uydurmayı bilinçli olarak istemediler. Ancak yine de binlerce yıldır yaşayan gelenek ve inançlar İslam unsurlarının içerisine ister istemez sızmıştır. Bu sızmalar eski inançlara ait olup, yeni dinin doğrudan doğruya hüküm vermediği, hurafe türünden inançlardır."¹

Resim 1: Gevaş, Selçuklu Mezarlığı. Alın tarafında stilize ejder figürü ile kandil ve gövde kısmında şakuli tarzda olmak üzere ortada 6 satır yazı bulunan bir mezar taşı.

Kırgızistan coğrafyasının tarih süresince farklı Türk devletleri ile birçok alanda ilişkileri olmuştur. Bu bakımdan bu ülkedeki kültürel miras üzerinde Türk kültür ve sanatının önemli izleri görülür. Asya'da kurulan ilk Müslüman Türk Devleti olan Karahanlılar da bu coğrafyada hâkimiyet sürmüşlerdi ve bu devlete ait çok sayıda tarihi esere rastlamak mümkündür. Karahanlı dönemi, Türk-İslam kültür ve sanatının başlangıç dönemini temsil etmesi bakımından dikkate değerdir. Bu anlamda, bu geçiş süreci içerisinde Türk kültür ve sanatında ne tür değişimlerin ve etkileşimlerinin olduğunu veya hangi özelliklerin devam ettiğini görmek açısından da son derece önemlidir.

Kırgızistan tarihi mezar taşları bakımından çok zengin bir potansiyele sahiptir. Ancak farklı nedenlerle eski dönem mezar taşlarının önemli bir kısmına ulaşmak mümkün olmamıştır. Yaşanan savaşlar bunun nedenleri arasında olmakla birlikte, mezar taşlarının genellikle küçük olması nedeniyle bir yerden bir başka yere taşınabilme özelliklerine sahip oldukları için çoğu mezar taşı yerlerinden alınarak başka yerlere taşınmıştır. Ulaşılabilen ve araştırılan mezar taşları arasında şunlar yer alır:

Talas anıtları (Run Yazıtları), Kulan–Say ve Terek–Say Anıtları (Soğd anıtları), Alaykuu Yazıtları (Uygur Yazıtları), Nesturi anıtları (Eski Şam dilinden yazılmış), Budizm Anıtları ve Arap yazıtları vardır. Arap yazıtları arasında da Yangi Naukat Anıtları, Kısırgan–Ata Anıtları, Oş Anıtları, Supra–Taş Anıtları, Kız Mezar Anıtları, Uzgend Anıtları, Ala–Buka Anıtları, Talas Ovasının Anıtları, Manas–Sup’taki Yazıtlar, Issık–Göl’ün Kuzey Sahilinin Anıtları, Çalkan Yöresindeki Yazıt, Burana Anıtları ve Kegeti Anıtları görülür.

MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışmada; bilhassa Van, Gevaş “Selçuklu Mezar Taşları” adlı Yüksek Lisans Tez çalışması ile “Kırgız Epigrafisi” adlı eserlerden alıntı yaparak ve bire bir karşılaştırmalı sanat tarihi metodu uygulayarak aynı dönem ancak iki farklı devlete ait epigrafinin içerik bakımından karşılaştırılması yapılmıştır. Buna ek olarak, bu konudaki yorum ve tespitler farklı bilimsel kaynaklarla desteklenmeye çalışılmıştır. Bu anlamda, Kırgızistan’daki Karahanlı dönemi epigrafi ile Van, Gevaş ilçesindeki Selçuklu Mezar epigrafisi aralarındaki benzerlik irdelenmeye çalışılmıştır.

GEVAŞ MEZAR TAŞLARI ÜZERİNDEKİ KİTABELERİN AYNI DÖNEM KIRGIZ EPİGRAFİSİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI

Vefat eden kişi için nasıl bir mezar taşının dikileceği ve neyin işleneceği hususunda karar verilmesinde birçok unsurun etkisi vardır. Türk mezar taşlarında görüldüğü kadarıyla dönemin mezar taşı geleneği ve toplumun sahip olduğu gelenekler, kültür ve inancın yanı sıra vefat eden kişinin statüsü bunda önemli bir yere sahiptir. Kimi vefat eden kişi için çok yüksek ve muhteşem süsleme unsuruna sahip mezar taşı dikildiği gibi, mütevazı ve sade mezar taşlarında da rastlanır. Birbirine yakın dönemlerde vefat eden kişiler adına dikilen mezar taşları benzerliklerin yanı sıra biçim, süsleme ve kitabenin içeriği bakımından farklılık gösterebilirler. Bazı mezar taşları farklı formu ile ön plana çıkarken adına dikildiği kişi hakkında da bize önemli ipuçlarını verir. Örneğin, tepeliğinde bir başlığa sahip olan bir mezar taşı adına dikilen kişinin sosyal statüsüne ve hayatta iken ne iş yaptığına işaret eder (Res.2).

Kur’an’ı Kerim’deki Nur Suresi’nin 35. ayeti ilham alınarak ortaya çıkarılmış olabileceğini düşünebiliriz (Res.3).

Resim 2: Gevaş, tarihi Selçuklu mezarlığı. Sarık biçiminde bir tepeliğe sahip mezar taşı.

Resim 3. Gevaş, Selçuklu Mezarlığı. Bir yazı bordürü içerisine işlenen yanar vaziyetteki bir kandil ve üzerine Arapça "Allah" kelamı hakkedilen bir şahide.

1.Vefat eden kişinin adı ve şeceresi

Mezar taşları adına dikildikleri kişileri temsil ettikleri için kimliğini belirtecek bilgiye veya onları hatırlatacak hususlara yer verilir. İslam öncesi mezar taşı fonksiyonundaki dikitlerin bir kısmı vefat eden kişinin biçiminde şekillendirilirdi. Daha sonraki dönemlerde heykeli yerine onları hatırlatacak nesnelere yer verilir (Res.4).

Gevaş mezar taşlarında ve Kırgız epigrafisinde vefat eden kişinin adı ve şeceresi ile ilgili olarak şu ve benzer ifadelere rastlanır:

Gevaş Mezar Taşlarında (Başak, 2008:26):

Bu mezar rahmetli, mağfiretli Şeyh Burdi'nin oğlu Şemseddin'indir.

Allah rahmet etsin.

Rebiülevvel ayında vefat etmiş.

Sene 744.

Selçuklu döneminde kitabeli mezar taşları çok yaygındır (Res.4). Kitabelerde;

- Vefat eden kişinin kimliği, şeceresi,
- Vefat ettiği tarih,
- Mesleği,
- Ne şekilde vefat ettiği,
- Örnek kişiliği ile ilgili övgü içerikli sözler,
- Vefatından duyulan üzüntüyü dile getiren yakınmalar,
- Onun bağışlanması için yer alan dualar,
- Mezarı ziyaret edecek kişiler için farklı anlamlar taşıyan mesajlar ve
- İnanç içerikli ifadeler
- Bazen de nereli olduğuna dair bilgiye rastlamak mümkündür

Resim 4. Alın kısmının iki yan tarafında birer adet çarkıfelek, onların hemen altında iki sıralı mukarnas ve onların altında da beş satır yazı bulunan bir şahide.

Resim 4. Güroymak – Kaleli köyü. Üzerine kılıç, kama ve kalkan işlenmiş ve bir savaşçıya ait olduğu düşünülen bir mezar taşı.

Kırgız Epigrafisinde (Cumagulov,

1982:105):

Bu mezar imamın, adil,
Müftü Muhammed'dindir.
İmran oğlu, Şiran oğlu,
Al-Huseyn oğlu, Ahmed oğlu,
Muhammed oğlundur.
Allah mezarını aydın yapsın.

Gevaş'taki Selçuklu dönemi mezar taşlarında ve aynı dönem Kırgızistan'daki mezar taşlarına hakdedilen isimlerde benzerlik görülür. "Muhammed, Hasan, Hüseyin, Ahmed, Şemseddin vb. olması ile İslam döneminin etkisini açıkça ortaya koyar. Örnek kişilikleri ile İslam'a hizmet eden şahsiyet isimlerinin çocuklarına verilmesinin temelinde onların da aynı yolu takip etmeleri temennisi vardır. İslam öncesi Türk kültüründe isimlerin verilmesi farklı hadiselerle bağlı olarak verildiği görülür. Bir isim verme hadisesini Ba-haeddin Ögel (2003: 235) şöyle aktarır:

"Gel bu oğlana çok iyi bir ad koy! Korkut da: "Bunun adı Tuman-han olsun" dedi. Bunun üzerine halk:

"Daha iyi bir ad koy!" dediler. Korkut da:

"Bundan daha iyi ad olmaz", dedi. Ve ilave etti.

"Doylı-Han öldüğü zaman, yurdumuzu duman tutmuş ve karanlık olmuştu. Bu oğlan dumanda doğdu. İkinci olarak, gönlümden iyi bir alamet doğdu. Böyle deyip, yaptım. Onun için de adını tuman koyuverdim. Çünkü duman uzak durmaz, fakat çabuk gider, yok olur. Dumanlı gün, güneşli olur. Dumanın içi aydınlık olmaz. Azıcık bir dumanı, ben bu oğlanın küçüklüğüne benzetiyorum. Onun sonunu da, bir güneşe benzetiyorum. Onun bir yiğit olup, babasının tahtında oturup devletli ve uzun ömürlü olmasına benzetiyorum!"

2.Nereli olduğu

İnsan ne zaman, nerede ve ne şekilde vefat edeceğini bilemez. Kimi insan işi gereği yaşadığı yerden uzak memleketlere gitme gereğini duyabiliyor. İşte, insanın asla ne zaman tecelli edeceğini bilemediği ölüm olayı onu memleketinden uzaklarda yakalayabilir. Bir mezarın kime ait olduğunun bilinmesi için onun adına dikilen mezar taşına genel olarak isminin ve şeceresinin yazılması yeterlidir. Ancak eğer vefat eden şahıs hayatta iken o memlekette yaşayan biri değilse o kişinin nereli olduğuna dair bilgiye de yer verildiği görülür. Böylece yakınlarının onu araması durumunda bu sayede akıbeti konusunda bir bilgiye ulaşma olanağı vardır. Bu bilgi kapsamında Gevaş ve Kırgız epigrafisine bakacak olursak:

Gevaş mezar taşları (Başak, 2008: 44, 63,64)

- Bu kabir saide, şehide, merhume, mağfure Hakkarili Afiye'nindir.
- Bu kabir rahmetli, mağfiretli Bitlisli Şahabettin oğlu Süleymen'indir. Cemaziel evvel ayında Cemaziel evvel ayında vefat etmiş. Allah onlara rahmet etsin.

- Bu kabir said, şehid, Hanili Hızır oğlu Mahmut'undur. Ramazanda vefat etmiş sene 744.

Kırgız Epigrafisi (Cumagulov, 1982:80):

Bu mezar şanlı şeyh ve imamındır,
Razii ad-Din'indir. Abu-Bekir oğlu,
Ahmad oğlu,
Al-Huseyn oğlu, Şiran oğlu, İmran
Oğlunundur, Al-Kısırgani müftüsünündür.

3.Vefat tarihi

Vefat eden kişi ile ilgili olarak sıkça rastlanan bilgilerden birisi de onun kaç yaşında vefat ettiği veya hangi tarihte vefat ettiği hususudur. Gevaş mezar taşlarında ve Kırgız epigrafisinde hangi yılda vefat ettiğinin yanı sıra vefat ettiği ay ismine de sıkça yer verildiği görülür:

Gevaş Mezar Taşlarında (Başak, 2008:93):

Şehide, merhume Fakih Muhammedin kızı
Recepte vefat etmiş sene 755.

Kırgız Epigrafisinde (Cumagulov, 1982:83):

606 yılının Muharrem'inde,
Muhamed katibin oğlu,
Şanlı imam ve şeyh Ahmad öldü (1209-1210).

4.Vefat nedeni

Mezar taşlarında nadiren rastlanan hususlardan birisi de kişinin ölüm nedenidir. Mezar taşlarında rastlanan ölüm nedenleri arasında boğulma, öldürülme veya şehit olmak vardır.

Gevaş Mezar Taşlarında (Başak, 2008:81):

Bu mezar, said şahid, öldürülen, ömrü kısa, hasreti çok, Allah yolunda zafer kazanan, Merhum İbrahim'in oğlu Durrin oğlu Hacı'ya aittir.

Kırgız Epigrafisinde (Cumagulov, 1982:139):

Bu mezar,
Şöhretli, mutlu şeyh imamındır.
Din için şehit düşen, din ve toplum namusu, İslam ve Müslümanların sevgilisi,
Muhammed Abu Bakr,
Umar Oğlu Hadjaj babi dust,
Allah ona merhametini ve lütfunu versin.
Cumad al-ahir ayının ilk yarısında Cuma günü
608 yılında hayatını kaybetmiştir.

5.Meslek

Gevaş mezar taşlarında vefat eden kişinin mesleğine pek yer verilmediği görülür. Ancak bazı mezar taşlarının tipolojisine bakıldığında önemli din görevlilerine ait oldukları anlaşılır. Diğer yandan, Kırgız epigrafisine bakıldığında “meslek” sıkça zikredildiği görülür. Belirtilen meslekler arasında “şeyh, imam ve müftü” vardır.

Gevaş Mezar Taşlarında (Başak, 2008:42):

Amele Tebrizli, bu kabir, fahri azam büyük vezirlerin fakihlerin büyüğü said, şehid, merhum Allah'ın rahmetine muhtaç Muhammed'in oğlu Fakih (Yazar) Ömer'e aittir.

Kırgız Epigrafisinde (Cumagulov, 1982: 90):

Bu mezar şanlı,
İmam ve şeyh, Şaraf ad-Dinindir.
İmamların şöhreti,
Haydar oğlu, Muhammad oğlu,
Muhammad'ındır.
Allah onlardan memnun olsun.

6.Vefat eden kişiyi öven sözler

İslamiyet, başkasının arkasından onun aleyhinde konuşulmasına sıcak bakmazken iyi yönüyle bahsedilmesini yasaklamaz. Ancak, bu hususta da bazı hassasiyetler vardır. Küçük yaştaki biri yüzüne övüldüğünde onun için bazı kazanımları olabilir ancak yetişkin biri için bu durum farklıdır.

Yetişkin kişi söylenen özellikler karşısında kendini beğenmişlik taslayabilir ve gurura kapılabilir. Bu da son derece tehlikeli bir durumdur. Vefat eden kişinin arkasından konuşulması da iki şekilde ele alınabilir. Vefat eden kişiyi iyi yönleriyle yâd edebiliriz fakat aleyhinde konuşulmasının ne konuşan kişiye bir faydası olur ne de vefat eden kişiye. Karamağaralı (1992:101) Ahlat mezar taşları üzerindeki övgü içerikli sözlerle ilgili olarak şu şekilde bir açıklama getirir:

“İlhanlı devri lahidlerinde hadislerin çok azaldığını ve taşın tali bir yerine, bir boşluğu doldurmak için yerleştirildiği görülmektedir. Şahidelerin dış yüzünde, nişi çevreleyen bordürler üzerinde, Ayetu'l-Kürsi ile Ali İmran Suresinin 18. ayeti tekrarlanır. Bunlar görünüş ve gösterişin ön plana alındığı tezyini yazılardır. Dini mahiyetteki yazıların azalması ve ehemmiyetini kaybetmesi bu devir minberlerinde dahi görülen, genel karakterde bir cerayandır. Buna mukabil ölünün hüviyetini bildiren kitabelerde mübalağalı metihlere çok yer verilmiştir. Bu durum, İlhanlıların yarattığı müsait ortamda gelişmek imkanını bulan Batınilğin yer yer dini inançları sarsması ile izah edilebilir. Şahıslara fazla önem verilmesi, yaranmak gayreti, zenginliğe itibar edilmesi, Ahlat'ın manevi bir çöküş içinde bulunduğuna işaret sayılabilir.”

Yukarıda izah edildiği gibi kişileri ön plana çıkaran övgü içerikli sözleri toplumun manevi yönden bir zayıflamaya gittiğine işaret sayabiliriz. Ancak, İslam öncesi defin geleneğinin bundaki etkisini de göz ardı etmemek gerekir. Türk mezar taşı geleneğine bakıldığında övgü içerikli sözler sadece İlhanlılar döneminde görülmez. Bunu İslam öncesi Türk mezar anıtlarında, Karahanlılar, Selçuklular ve Osmanlı dönemi mezar taşlarında da görebiliyoruz. Kırgızistan ile Türkiye'deki Türk-İslami dönemine ait yazıtlarda övgü içerikli yazılarda görüldüğü kadarıyla devlet adamları, din görevlileri, yüksek rütbeli subaylar, toplum içerisinde yüksek statüye sahip olanlar, toplumda öncü role sahip olanlar ve buna benzer şahsiyetler övülmüştür. Vefat eden kişiler adına dikilen

mezar taşlarında övgüye yer verilmesi aşağıda sıralanan ve daha çok İslam öncesi geleneğinin de bir devamı olan şu hususlara bağlanabileceği düşünülmektedir.

Ülkenin / toplumun birliğini tesis etmede bir aracı olarak kullanılmış olunması muhtemeldir.

Önemli şahsiyetlerin hayatta iken yaptıkları hizmetlerine karşın onlara olan vefa borcunun ödenmesi amaçlanmış olabilir.

Önemli kişilerin şahsında aynı zamanda devletin ulaştığı gücü vurgulanmak istenmiş olabilir.

Onları halka sevdirmek ve örnek alınmasına,

Ziyaretçileri etkileyerek onların izinde gitmelerine,

Geçmişte olan olaylara dikkat çekilerek gelecek nesillerin bundan dersler çıkarılmasına,

Bir toplum için son derece önem arz eden kültür, inanç ve gelenek gibi değerlere dikkat çekilerek gelecek nesillerin bunları en iyi şekilde korumalarına aracı olmayı hedeflenmiş olabilir.

Gevaş ve Kırgız mezar taşlarındaki övgü içerikli ifadelerden bazılarına bakacak olursak:

Gevaş Mezar Taşlarında (Başak, 2008:38):

Amele Tebrizli, bu kabir, fahri azam büyük vezirlerin fakihlerin büyüğü, said, şehid, merhum, Allah'ın rahmetine muhtaç Muhammed'in oğlu Fakih Ömer'e aittir.

Kırgız Epigrafisinde (Cumagulov, 1982:77).

Bu mezar şeyhin, imamındır

Şanlı, dindar seyidin,

Gerçeğin şöhreti ve toplumun müftüsünün güveni

Kanunun direği, imamların velisi

Şeref sahibi Mahmud'un, Haydar

Oğlu, Allah onun mezarını

Aydın yapsın!

7. Vefat eden kişi için duyulan üzüntü ve yakınma

Vefat eden kişilerin arkasından ağıtların yakılması İslam öncesi defin geleneklerinin bir devamı olarak görülür. İslamiyet, farklı olumsuz etkileri olan eski geleneklere sıcak bakmaz ve vefat eden kişinin arkasından ağıt yakılması bu geleneklerden biri olarak görülür. Güneş (1995: 59) ağıt kavramına şöyle bir açıklama getirir:

“Ağıt” Türk kültüründe matem alameti olarak ifade edilir. Acı duyulan her olay karşısında duyulan yas. “Ayrılık, gurbet, özlem, askerlik, kına gecesinde ve kızın evden ayrılacağı zaman” söylenen ağıttan daha içli ve acıklıdır. Ağıtlar insanın duygu, sezgi, davranışlarını ve bunların temelinde bulunan değer değer yargılarını hayat ve ölüm, varlık ve yokluk hakkındaki düşüncelerini dramatize ederek yaşadıkları yoğun acı ve bunalımı dile getiren dizeler ve yakınmalardır. Matem alameti olan ağıt eski Türklerden başlamış ve günümüzde özellikle kırsal kesimlerde de devam etmektedir.

“Yakınma” ifadeleri içeren mezar taşı kitabeleriyle ilgili olarak da bir açıklamayı Veinstein (2016: 42) getirir ve bu kavrama İslam dinin yaklaşımına da vurgu yapar:

“İslamiyet öncesi ya da Osmanlı kitabelerinde, toplulukla güçlü bir şekilde bütünleşmiş olmak bireysel acı duygularının ifadesine engel değildir. Bu, yalnızca Türklere özgü olmayan çok genel bir olgudur; ancak ilginç olan, iki epigrafi grubu arasında kuşkusuz rastlantısal olmayan benzerliklerin saptanmasıdır: Birinde ve diğerinde yakınmalara ayrılan bölümlerde, ünlemlere yer veren bir üsluba başvurma eğilimi vardır. Aynı zamanda, ayrılık ve ölen kişinin hayata veda ettiği için yanıp yakılması temalarında koşut kalıpların tekrarlandığı görülür. Oysa İslamiyet öncesi kitabelerde çok sık rastlanan ve sürekli olarak yer alan bu son temaya İslam’ın din anlayışı hiç sıcak bakmaz, şeyhler ve ileri gelen din adamlarının kitabelerinde bu temaya yer verilmez.”

Gevaş mezar taşlarında ve Kırgız epigrafisinde yer alan “yakınma” içerikli ifadelerde birçok ortak husus arasında onların birer şiirle dile getirilmiş olmalarıdır. Her iki grup mezar taşında da vefat eden kişi için duyulmuş üzüntüye ve yakınmaya çok yer verilmediği görülür.

Gevaş Mezar Taşlarında (Başak, 2008:22):

Benim bedenim gül gibi iken
Benim kalbim(canım)
Dünyada kalmıştı.
Bütün emsallerim seyrim gelmiş iken,

Kırgız Epigrafisinde (Cumagulov, 1982:149-150):

Hac
Bu mezar yabancı
Beyti
Kırmızı gülün çiçeklenmesi sırasında dostumu kaybettim
Başımı iki ellerimle vurarak ağlıyorum
Ve toprak ile konuşuyorum. Bak yer,
Benim sadık arkadaşımı ihtimamla koru,
Allah’ım bu yazıyı yazanı affet!

8.Vefat eden kişi için yapılan dua

İnsan sevdiği kişinin her durumu için ona duacı olur. Onun başarısı, mutluluğu ve sağlığı için dualarını esirgemez. Diğer dünyaya olan yolculuğunda da bağışlanması için Allah’a yakarıшта bulunur. İslamiyet’te duanın önem ve ehemmiyeti ile ilgili olarak Tryjarski (2012:206) şu açıklamada bulunur:

“Ölüye dua etmek İslamiyet’te ölü gömme töreninin üçüncü önemli işlemidir. Hoca ya da imam ruhunu teslim etmekte olan kişinin yanındadır ve asıl duayı okuyarak şahadet cümlesini söyler: “Eşhedü en lâ ilâhe illallâh ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve resülüh.” Şeriat ölmekte olanın bu cümleyi duymasını şart koşar (Kerimov, 1978:48).”

Mezar taşlarında yer alan dualara bakıldığında bunların defin esnasında ve cenaze merasimlerinde toplanan topluluğun vefat eden kişinin Allah tarafından bağışlanmasına yönelik yakarışlarının bir yansıması olduğunu söylemek mümkündür. Duaların mezar taşlarına hakkedilmesiyle vefat eden kişi sadece vefatının ilk birkaç gününde değil, nesiller boyu onun için duada bulunulmasına vesile olunur. Bu konu ile ilgili olarak Veinstein (2016: 49) şu açıklamalara yer vermektedir:

“Diğer taraftan İslam dindarlığı, Osmanlı kitabelerinde Kur’an’dan alınmış Arapça surelerin varlığıyla kendini gösterir. Özellikle de Kur’an’ın ilk suresi olan Fatiha suresine yer verilmesi neredeyse zorunludur. Kitabenin başında kısaca fâtiha ya da el-fâtiha şeklinde yer alır. Falan’ın ruhına (ya da ruhi için) fâtiha ya da el-fâtiha). Bu kalıplar halkı, ölümlerin ruhunu şad etmek için bu sureyi okumaya davet eden bir çağrıdır. Daha ayrıntılı kitabelerde başka surelere de rastlanır. Bunlar ölümlerin ruhunun cennete kabulü için Allah katına yönelen şefaata dilekleridir.”

Gevaş Mezar Taşlarında (Başak, 2008:16):

Bu mezar büyük, genç, merhum, mağfur, Allah’ın rahmetine muhtaç Hacı Ali’nindir. Vefatı sene 710. Allah rahmet etsin.

Ey Allah’ım, ey sırları bilen, kaderleri, sebepleri, kalpleri döndüren sana yalvarıyorum ona iyiliğinle af ve mağfiret et.

Kırgız Epigrafisinde (Cumagulov, 1982:94):

Bu mezar

Ba-Muhhamad’in oğlu Muhammad’ındır,

Allah kendisini ve velilerini affetsin

ve bütün erkek ve kadın cinsindeki dindarları. Senin merhametinle,

Merhametlilerin Merhametlisi!

9. İnanç içerikli ifadeler

İslam dönemi mezar taşlarında inanç içerikli olarak farklı ayet ve hadislerin yanı sıra, kelime-i tevhid, Arapça “Allah” lafzı ve kelimeleri kibarlar yer alır.

Gevaş Mezar Taşlarında (Başak, 2008:18, 69, 88, 90,18).

Ölüm bir kadehtir, herkes ondan içecektir ve ölüm bir kapıdır herkes ondan geçecektir. Gençler bile ondan kurtulamaz. Bazı salihler, müminlere ibret olarak Peygamber Efendimizin vefatı yeter demişlerdir.

Peygamber salât ve selam O’nun üzerine olsun şöyle dedi: Dünya Ahiret ehline haramdır, Ahirette Dünya ehline haramdır.

Bakara Süresi’nin 255. ayeti olan “Ayete’l-Kürsî”: Allah O’ndan başka tanrı yoktur. O, Hayydir. Kayyûdur. Kendisine ne uyku gelir ne de uyuklama. Göklerde ve yerdekilerin hepsi O’nundur. İzni olmadan O’nun katında kim şefaata edebilir? O, kullarının yaptıklarını ve yapacaklarını bilir. (O’na hiçbir şey gizli kalmaz) O’nun bildirdiklerinin dışında insanlar O’nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler. O’nun kürsüsü gökleri ve yeri içine alır, onları koruyup gözetmek kendisine zor gelmez, O, yücedir, büyüktür.

Peygamber salât ve selam O’nun üzerine olsun şöyle dedi: Dünya ahiret ehline haramdır.

Kırgız Epigrafisinde (Cumagulov, 1982:103-4):

Allah’tan başka İlah yoktur,

Muhammed-

Allah’ın elçisidir.

10. Usta kitabesi

“Usta kitabesine” mezar taşı kitabelerinde sıkça rastlanmaz. Adına mezar taşı dikilen kişinin mezar taşında vefat tarihi belirtilmediği durumlarda üzerindeki usta kitabesi sayesinde o mezar taşının hangi döneme ait olduğu konusunda bize önemli ipuçlarını verir:

Gevaş Mezar Taşlarında (Başak, 2008:84)

Amele Üstad Abbas oğlu Ömer.

Kırgız Epigrafisinde (Cumagulov, 1982:101):

Bu mezar,

Said oğlu Ziyad'ındır.

Allah ona merhametli olsun

Nasr (yani Nasr yazmıştır).

DEĞERLENDİRME

Mezar taşları genel itibarıyla bir toplumun defin geleneklerini ve buna bağlı kültürel değerlerini kuşaktan kuşağa ulaştıran sanat eserleridir. Bu nedenle de mezar taşları sadece adına dikilen kişileri temsil etmezler. Bunlar aynı zamanda bir toplum için son derece önem arz ederler. Diğer taraftan, mezar taşlarına bakıldığında, diğer sanat objeleri gibi kendine özgü değerlerin yoğun etkisinin yanı sıra farklı dış etkilenmelerinin izlerini de bir şekilde taşırlar. Bunu Gevaş mezar taşları ile Kırgız epigrafisini karşılaştırırken de çok belirgin bir şekilde görebilmekteyiz. Bu iki mezar taşı grubu aynı kültür ve inançtan beslendikleri için ve aynı zamanda birbirine yakın dönemlere ait olmaları neticesinde kitabeler içerik bakımından büyük bir benzerlik gösterirler. Buna başlıklar halinde bakıldığında;

İsim ve şecere; Gevaş ve Kırgız epigrafisinin her iki grubunda da vefat eden kişinin adına dikilen mezar taşı üzerinde isim ve şecereye yer verilmektedir. İki grup arasındaki farka bakıldığında Gevaş mezar taşlarında vefat eden kişinin sadece isim bilgisiyle yetinilirken, Kırgız epigrafisinde vefat eden kişinin şeceresinin detaylı verildiği görülür. Her iki mezar taşı grubunda da yer alan isimlerde İslam döneminin etkisi görülür.

Memleketi; Vefat eden kişinin mezar taşı kitabesinde genel olarak hayatta iken nereli olduğu bilgisine yer verilmez. Eskiden insanlar genellikle doğup büyüdüğü yerde vefat ederlerdi. İnsanların çok az bir kısmı farklı nedenlerle farklı memleketlere giderdi. Gevaş ve Kırgız epigrafisinde de görüldüğü kadarıyla memleket ismi yazılı mezar taşları farklı nedenlere oralara dışardan gelip vefat eden kişilere aittir. Gevaş'taki mezar taşlarında bu tip mezar taşlarında üçüne rastlanırken, Kırgız epigrafisinde bir adet mezar taşı vardır.

Vefat tarihi; Vefat tarihi ile birlikte hangi ayda vefat edildiği bilgisine her iki grup mezar taşında da sıkça rastlanır. Ancak vefat tarihinin hiç belirtilmediği mezar taşlarına da rastlanır. Bunun yanı sıra, vefat edilen tarihle ilgili bilgide sadece ay isimleri veya hangi yılda vefat edildiği bilginin hakedildiği mezar taşları da mevcuttur. Gevaş mezar taşlarındaki ölüm tarihlerine bakıldığında çoğunluğu XIV. yüzyılın ikinci yarısına ait olmakla birlikte, XIII. yüzyılın ikinci çeyreğine ait olanların da mevcut olduğu görülür. Kırgız epigrafisinde bakıldığında ise İslam dönemi Arapça yazılı Kırgız mezar taşlarının çoğunluğu XIII.-XIV. yüzyıllara aittirler. Gevaş mezar taşları Kırgız epigrafisi ile karşılaştırılırken aynı dönem (XIII.-XIV. yüzyıl) mezar taşları dikkate alınmıştır.

Vefat nedeni; Her iki grubun mezar epigrafisinde de "vefat nedenlerine" çok nadir rastlanır. Vefat nedeni olarak "öldürüldü, şehit edildi" gibi ibarelere rastlanır.

Meslek; Gevaş mezar taşlarında "hafız, fakih, mir, amele üstad" gibi unvanlar yer alırken, Kırgız epigrafisinde çoğunlukla "şeyh, imam ve/veya müftü" yazılıdır. Bu da bizlere Gevaş mezar taşlarının farklı meslek grubundaki kişilerin ancak Kırgızistan'daki mezar taşlarının çoğunlukla önemli din görevlilerinin adına dikildikleri görülür.

Övgü;

Mezar taşlarındaki övgü içerikli sözlerin inanç noktasında toplumun zayıflamasına işaret sayılmakla birlikte, bu tür içeriğe sahip mezar taşlarına ve mezar anıtlarına İslam öncesinden bu yana her dönemde rastlanılmasının farklı nedenlerinin de olabileceğini ortaya koymaktadır. Görüldüğü kadarıyla, mezar taşlarına hakkedilen övgü içerikli ifadeler daha çok toplumun önemli şahsiyetlerine ait mezar taşlarına/anıtlarına işlenmiştir. Bununla da toplumun onların izinde gitmesi, onları kendilerine örnek almaları gibi hususiyetlerin de amaçlanmış olabileceği düşünülebilir.

Üzüntü / yakınma;

Kırgız epigrafisinde ve Gevaş mezar taşları üzerindeki kitabelerde Ahlat mezar taşları ve Osmanlı dönemi mezar taşlarına kıyasla yakınma içerikli sözlere çok az yer verilir. Ağıt yakma ve yakınma İslam öncesinde vefat eden kişilerin arkasından söylenen sözlerin bir devamı ve yansıması olarak görülür. Ancak diğer geleneklerde olduğu gibi bu tür ifadelerin İslam döneminde de bir şekilde kendisine yer bulduğu görülür. Yakınma içerikli sözlerin yazılmasında eski geleneğin zorlanması bir sonucu olduğu "Allah'ım bu yazıyı yazanı affet!" sözlerinden de açıkça anlaşılmaktadır. Yakınma içerikli sözlerin her iki grup mezar taşında da mezar taşları üzerindeki birer şiirle ifade edilmiş olunması da dikkat çekicidir.

Dua;

İslam dininde dua ibadetin vazgeçilemez bir parçası olarak görülür. Allah'a birçok nedenle duada bulunuruz ve vefat eden yakınlarımızın Allah tarafından bağışlanması dualar içerisinde önemli bir yere sahiptir. Kırgız epigrafisi ve Gevaş mezar taşlarındaki hemen hemen bütün kitabelerde vefat eden kişi için yazılmış dualara rastlanır. Gevaş mezar taşlarında yapılan dua sadece vefat eden kişi ile sınırlı görülürken, Kırgız epigrafisinde vefat eden kişinin yakınlarının yanı sıra kendisi için duacı olan herkes, bütün dindar erkek ve kadınlar da buna dahil edilir. Yapılan dualarda vefat eden kişinin ve bütün iman sahibi kişilerin Allah tarafından af edilme ve bağışlanma yakarışı ön plana çıkar.

İnanç içerikli yazılar;

Gevaş mezar taşları arzu edilen tezyin ve yazının işlenebileceği bir büyüklüğe sahip oldukları görülmektedir. Buradaki mezar taşlarında görüldüğü kadarıyla bazı mezar taşlarında tezyin ön plana alınırken, bazı mezar taşlarında da yazı ağırlık kazanmıştır. Vefat eden kişi ile ilgili bilginin ve onun için yapılan duaların dışında inanç içerikli yazıların yoğunluğu da dikkat çeker. Kur'an'ı Kerim'den "Ayete'l-Kürsî" en sık rastlanan ayettir. Görülen hadislerde "herkesin bir gün mutlaka ölümü tadacağı" hususunu içerir. Kırgız epigrafisinde daha çok "Kelime-i Tevhid'e" rastlanır.

Usta kitabesi;

Gevaş mezar taşlarında ve Kırgız epigrafisinde sıkça olmamakla birlikte her iki grup mezar taşında da usta kitabesine rastlanır. Adına mezar taşı dikilen kişinin vefat tarihine yer verilmediği durumlarda usta kitabesi sayesinde o mezar taşının hangi döneme ait olduğu hususunda bize önemli ipuçlarını verir.

Sonuç;

Gevaş mezar taşları Selçuklu dönemi önemli sanat değerleri arasında yer alırken, Kırgız epigrafisi de Kırgızistan'da bulunan farklı dönem ve inançlara mensup mezar taşı yazılarını içerir. Arapça yazılı ve daha çok XII.-XIV. yüzyıllara ait mezar taşları üzerindeki epigrafi dikkate alınarak yapılan karşılaştırmada her iki grup mezar taşı arasında içerik bakımından önemli bir etkileşimin söz konusu olduğu görülür. Yaygın olarak görülen diğer mezar taşı bilgilerinin yanı sıra her iki grup mezar taşı epigrafisinde İslam dinin ve eski Türk kültürüne dayanan defin geleneklerinin yoğun etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

BAŞAK, Meltem A. (2008). Gevaş Mezartaşları, Van YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

CUMAGULOV, Çetin. (1982). Kırgız Epigrafisi II, Frunze: SSR.

ÇORUHLU, Yaşar (1988). Anadolu Selçukluların Taş Tezyinatında Orta Asya İle Bağlantılar, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi.

GÜNEŞ, Firdevs. (1995). Türklerde Defin Geleneği, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

ÖGEL, Bahaeddin. (2003). Türk Mitolojisi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Cilt I, Ankara.

KARAMAĞARALI, Beyhan. (1992). Ahlat Mezar Taşları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

TRYJARSKI, Edward (2012), Türkler ve Ölüm, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

VEINSTEIN GILLES.(2016), Osmanlılar ve Ölüm, İstanbul: İletişim Yayıncılık.